

**Slovenska
kmečka noša
od konca 19. stoletja
do danes**

Slovenski etnografski muzej

Slika na naslovni strani:
Poročna noša, okolica
Višnje gore, okoli 1885

Vodnik po razstavi

**Slovenska
kmečka noša od
konca 19. stoletja
do danes**

Slovenski etnografski muzej
Ljubljana 1974

Razstavo sta s finančno
podporo omogočili
Kulturna skupnost
Slovenije in Kulturna
skupnost Ljubljane

SLOVENSKI ETNOGRAFSKI MUZEJ LJUBLJANA

K E.01 A.11.02

SEM

1974

020060841

COBISS •

K razstavi

Tokrat je spet na vrsti noša. Prek razstav o pokrivalih, nakitu in vezeninah, smo jo že skušali prikazati v Slovenskem etnografskem muzeju. Leta 1966 smo priredili tudi večjo razstavo o slovenski kmečki noši, predvsem starejši, tradicionalni, kakršno je nosil naš kmet še v 19. stoletju. Toda že na tej razstavi smo opozorili, da se je naš kmet še v 20. stoletju drugače oblačil kot meščan. In to kmetovo nošo od konca 19. stoletja pa vse do danes kaže naša nova razstava. Tudi ta je plod večletnih terenskih raziskovanj, študija in neposrednega zbiranja noš po vsej Sloveniji.

S to razstavo se tudi pridružujemo v prizadevanja sodobne slovenske etnologije, saj vključujemo način življenja našega kmeta prav do današnjih dni. Tudi v noši, v načinu oblačenja, se namreč močno odražajo vse velike spremembe, ki jih je doživljal slovenski kmet v zadnjih sto letih. Nošo predstavljamo na razstavi po njeni funkciji. Ta nas opozarja na določene razločke, ki so še vedno v oblačenju kmetov in mestnih prebivalcev, pa tudi na specifične oblike, na zgledovanje po starejših, tradicionalni, praznični noši. Prav v tej noši se je naš kmet danes že skoraj povsem izenačil s prebivalci mest.

Dolžan sem izreči zahvalo vsem, ki so pripomogli k razstavi, v prvi vrsti avtorici razstave dr. Mariji Makarovič, znanstveni sodelavki muzeja, Marjanu Lobodi, dipl. ing. arh., za tehnično postavitve, kot tudi vsem sodelavcem konservatorskega oddelka muzeja. Posebno zahvalo smo dolžni Kulturni skupnosti Slovenije in Kulturni skupnosti Ljubljane, ki sta sofinancirali pripravo in postavitev razstave.

Dr. Boris Kuhar
ravnatelj Slovenskega
etnografskega muzeja

Kot drugje po Evropi je 19. in 20. stoletje tudi na slovenskem ozemlju obdobje močnejših družbenih in gospodarskih sprememb, ki so v dokajšnji meri vplivale in tudi spremenile oblačenje raznih slojev in odnos do noše nasploh. Tako kot v prejšnjih stoletjih pa se tudi pri nas v navedenem obdobju ljudje različnih družbenih skupin podrejajo modnim tokovom zahodno- in srednjeevropskega načina oblačenja. Najrazličnejše ilustrativno gradivo (upodobitve, fotografije, modni časopisi) nam to jasno potrjujejo.

Tudi v noši slovenskega kmeta — predvsem velja to za praznjo nošo premožnejših in mestom bližnjih kmetov — se pokažejo že kmalu po sredini, še bolj pa proti koncu 19. stoletja, če jo primerjamo z nošo prve polovice 19. stol., vidnejše spremembe tako na zunaj v krojih, barvah in oblačilnih materialih kot tudi v kmetovem odnosu do oblačenja. Tako se prvič v zgodovini kmečke oblačilne omike pokaže vidnejše posnemanje modnega oblačenja nekmečkih in v oblačenju vodilnih slojev, spremljano glede na okoliščine, ki uravnavajo prevzemanje modnih novosti, zdaj z večjim zdaj z manjšim časovnim zamudništvom. Ob tem pa seveda ne smemo mimo ugotovitev, da so bile različne oblike noš prejšnjih obdobj na začetku prav tako modni pojav.

Vidnejše in intenzivnejše spremembe v noši slovenskega kmeta so prav tako povzročile spremenjene družbene in gospodarske okoliščine. Šele na njihovi podlagi se je dotedanja, pretežno iz domačih surovin izdelana kmetova obleka, noša, sploh lahko začela močnejše preoblikovati in se približevati ter posnemati vsaj do neke mere, oblačenje po modi opravljenih nekmečkih, pretežno v mestih živečih slojev.

Ker je noša slovenskega kmeta ob koncu 19. stoletja in nadalje, kot se lahko poučimo tudi na pričujoči razstavi, kar najvidnejši odraz tega bistveno predrugačenega oblačilnega razvoja pri nas, naj tudi na tem mestu ob kratkem nanizamo splošne vzroke, ki so povzročili močnejše spremembe v noši šele v 19. stoletju in ne že prej.

Tudi noša slovenskega kmeta je bila v prejšnjih stoletjih, tako

kot noše drugih slojev, podvržena najrazličnejšim vplivom, ki so oblikovali značilne noše posameznih obdobj. Tako spoznavamo v noši poznega srednjega veka in 16. stoletja še vedno močnejše srednjeveške oblačilne poteze. Na prehodu v 17. stoletje pa opazimo v noši bistveno spremenjene prvine, začetke baročne oblačilne omike. V kmečki noši so nekateri elementi teh baročnih oblik izpričani še v prvi polovici 19. stoletja, v posameznostih tudi še kasneje, ko se sicer že nasploh sprevržejo pod vplivom modnih smeri 19. stoletja.

Značilno za kmečko nošo starejših obdobj pa je, da se je pretežno razvijala le v okviru stanovskih razločkov, ki so jih družbeni redi uvajali tudi v noši z namenom, da bi se ljudje razločevali tudi na zunaj po obleki glede na družbeni položaj. Nedvomno je bila obleka najpreprostejši in najvidnejši način zunanjega razločevanja ljudi po družbenem položaju. Vsebina predpisov o obleki in blagu, ki so ga smeli uporabljati razni sloji, kot jih navajajo policijski redi 16. stoletja, jasno dokazuje, da so bili ukrepi, ki naj bi ločevali višje sloje od nižjih, še zelo pogostni.

V 18., še posebej pa v 19. stoletju takšnih predpisov ne zasledimo več ali pa so predvsem le moralnega značaja. Med takšne predpise, ki jih poleg svetne gosposke skuša še bolj radikalno izvajati cerkvena oblast, sodi na primer deželnoknežja odredba z dne 16. februarja 1751, ki prepoveduje Ziljankam kratka krila. Prepovedi pa v Ziljski dolini sploh niso upoštevali, saj oblačijo kratko krojena krila Ziljanke ob štehanju še danes.

Nečimrno in pomanjkljivo oblačenje so obsojali za nemoralno tudi duhovniki v svojih pridigah. Vendar je danes pokrivanje glave ob vstopu v cerkev ali vsaj ob prejemanju sv. obhajila po nekaterih primorskih vaseh tudi še edini preostanek nekdanjih strogih prepovedi v zvezi z oblačenjem.

Iz povedanega je razvidno, da se je namen oblačilnih prepovedi že v 18., še bolj pa v 19. stoletju bistveno predrugačil, ker so se spremenile tudi dotedanje družbene razmere in z njimi povezano vrednotenje ljudi. V tem obdobju se je torej tudi slovenski kmet sploh lahko začel oblačiti tako, kot so se

nosili drugi sloji, ker njegovega oblačenja niso več ovirale in uravnavale razne odredbe.

Kmetovo osvobajanje izpod družbene in gospodarske podrejenosti se tako pokaže v celotnem načinu življenja, torej tudi v noši. Tako so reforme Marije Terezije in Jožefa II. postopoma urejale kmetov položaj in dvigale njegovo družbeno zavest. Zemljiški gospod je moral pritisk na kmeta zmanjšati, če ga je hotel obdržati na svoji zemlji. S tem pa se je kmetov družbeni položaj neprestanoboljšal. Revolucionarni nemiri v avstroogrski monarhiji močnejše zbližujejo zavoljo skupnih interesov kmeta, delavca in meščana, manjšajo pa se istočasno tudi razlike v noši. S tem v zvezi naj omenimo, da so v času francoske revolucije prav z nošo revolucionarni Parižani tudi hoteli poudariti, da so pretrgali s tradicijo.

Čeprav so bile številne svoboščine, ki jih je prinesla tudi pri nas marčna revolucija, skoraj vse znova odpravljene, pa je zemljiška odveza vendarle ostala. Kmet je tako postal lastnik zemlje, ki je bila pred tem last zemljiškega gospoda, s katerim je kmet moral deliti pridelke. In v času, ko nove davščine glede zemljiške odškodnine še niso bile urejene — istočasno pa je kmet svoje pridelke lahko dobro prodajal, se je njegova življenjska raven dvignila, kar se je odražalo tudi v oblačenju. Spremembe v kmečki noši so bile sredi 19. stoletja tako zelo opazne, da so jih nešteto krat omenjali tudi sodobni člankarji, včasih v zavzeto napisanih člankih, ki sicer izražajo dokaj enostransko gledanje njihovih avtorjev na družbeno in gospodarsko prebujanje slovenskega kmeta: »Kmečka hči nosi po troje in še več kikelj, pošterkanih, da je kakor mravlja, zgoraj tanjka, spodej široka . . . Roka za vile in grablje ustvarjena, dragi svilnati dežnik čez težko zlato avbo ali čez težko s širokimi krajci obšito pečo razpenja. Ako bo vse tako naprej šlo, kmalu bo tako daleč prišlo, da bo kravarica v rokavicah molzla in pastirica v svilnatih nogavicah za kravami letala.«

Naslednji odlomki iz Poženčanove pesmi pa še nazorneje prikazujejo uvajanje modnih potez v kmečko nošo: te so bile sredi 19. stoletja še dokaj nenavadne in zato bolj opazne:

Kmečko dekle, kmečki fant
nos'ta zdaj gosposki gvant . . .
nos'jo gvante nove šege
prave vragove telege,
nove cajge si kupuje
stare janke predeluje
Kakor nosi se gospod
tud'gre hlapec na svoj pot
nosi ramice visoke,
tiste turnaste klobuke,
nos'jo kape šiltaste
tiste šeme paverske.

Dasiravno je v drugi polovici 19. stoletja večina slovenskih kmetov ob ponovnih in povečanih premoženjskih diferenciacijah na vasi preživljala hudo gospodarsko krizo — zemljiška odveza je bila namreč povezana z odškodnino, ki je bila v nadaljnjih letih za kmete hud gospodarski udarec — se je kmečka noša v tem času še nadalje vidneje in splošneje izenačevala in približevala mestni noši pod vplivom važnih sprememb v proizvodnji oblačilnih materialov.

Tako je poudaril že Ivan Prijatelj, da so »svobodna obrt, industrija in trgovina, neovirana od prejšnjih carinskih pregrad, začela metati med kmete ceneno fabriško, oblačilno blago, mnogo privlačnejše za oko, čeprav manj trpežno za nošnjo kakor je bilo prejšnje, izdelano po večini doma . . . Slovenske liste so prvič napolnile tožbe maloštevilnih rodoljubov zoper tuji lišp in spakovanje našega kmeta v obleki in hrani tujega izvora.« Tehnična revolucija, ki jo je izzvala iznajdba parnega stroja in mehaničnih statev, kot povsem pravilno trdi I. Mohorič, je krepko posegla v dotedanje izdelovanje oblačilnih snovi; saj je industrijska proizvodnja v večjih industrijskih obratih omogočila hitrejšo in s tem tudi cenejšo izdelovanje blaga.

Prva polovica 19. stoletja pomeni tudi za Slovenijo mehanizacijo tekstilnih obratov. V teh so predelali iz leta v leto večje količine bombažnega prediva, iz katerega so izdelovali kmeč-

kemu okusu primerno in razmeroma poceni blago. Tako se je nošnja bombažnih tkanin vedno bolj širila in izpodrivala počasi, vendar zanesljivo, oblačila iz domačega platna in sukna. Kmetijske in rokodelske novice so dne 9. oktobra 1844 celo naznanile, da »dva tržiška mojstra veliko tavžent vatlov pavolnika na leto izdelata in s svojo robo kmetice cele kranjske dežele in drugih bližnjih krajev oblačita.«

Mimo tega je treba upoštevati naraščajočo oblačilno proizvodnjo tujih tovarn in vedno večjo konkurenco tujih trgovcev, ki so zalagali naše podeželje s cenenimi industrijskimi tkaninami. Nadalje povzemamo po Mohoriču, da so predvsem v osemdesetih letih preteklega stoletja češki, moravski in šlezijijski tekstilni izdelki preplavili slovensko tržišče. Sejmarji, med njimi so bili najuspešnejši židovski prekupci, so predvsem z Moravskega prinašali kmečkemu okusu primerna, gladko izdelana in svetleča, poglajena blaga, ki so bila v primerjavi z grobim in težkim domačim platnom tudi za nošenje veliko primernejša. Nedvomno ima sejmarsvo pri vdiranju tekstilnega blaga in nekaterih izdelkov (nakita, pokrival, čevljev, nogavic) na podeželje pomembno vlogo. Ko je namreč začelo tudi na slovenskih tleh furmanstvo izgubljati svoj pomen, je bilo sejmarstvo še nadalje priljubljena oblika kmečkega trgovanja, ki še do danes ni povsem zamrla, saj so se kramarji spretno prilagodili prodajanju konfekcijskih izdelkov, ki si vedno bolj utirajo pot tudi v kmečko nošo. Končno sta obe železnici, tako južna kot gorenjska, po sredini 19. stoletja na široko odprli pot stalnemu dotoku tekstilnega blaga iz Šlezije, Češke in Moravske predvsem v gorenjske kraje, odkoder so ga posredovali sejmarji tudi v druge pokrajine. Občasni sejmi, kamor so prihajali kmetje iz bližnje in daljne okolice, so bili vedno dobro obiskani. Zlasti pred večjimi cerkvenimi prazniki, ko se je največkrat na novo oblekla vsa družina, predvsem pa ženske in otroci, so bile stojnice bogato založene z ustreznim blagom in izdelki. Železniški promet je torej omogočil večji dovoz in hitrejšo razpečevanje tujega, pa tudi domačega tekstilnega blaga. Omo-

gočil je obenem z izboljšanim in povečanim cestnim prometom hitrejša in živahnjša stike med ljudmi, kar se je odražalo tudi v noši. Ob koncu preteklega stoletja prihajajo tudi v naše vasi, če že ne prvi, pa vsaj številnejši modni časopisi, ki jih nabavljajo predvsem izučeni, pa tudi že samouški krojači in šivilje. Že v letih po prvi svetovni vojni, zlasti pa v zadnjih časih, lahko ugotovljamo, da sodi k bali kmečke neveste tudi šivalni stroj, na katerega potem ženske same krpajo, spretnejše pa tudi na novo šivajo predvsem razna vsakdanja moška in ženska oblačila.

Vzporedno z naraščajočo oblačilno industrijo in vedno večjo porabo industrijskega tekstilnega blaga pa je proti koncu 19. stoletja vedno bolj zamiralo domače predilstvo in tkalstvo. Zavaljo zastarelih in ročnih načinov predelovanja lanu in volne je bilo doma izdelano blago, platno in sukno v primerjavi z industrijskimi tkaninami nedvomno veliko dražje.

Proces splošnega izumiranja obeh oblačilnih panog, domačega platnarstva in suknarstva, ki ima pri vnašanju sprememb v nošo še na prehodu v 20. stoletje dokajšen pomen, je trajal skoraj pol stoletja. Kolikor je danes le v posameznih vaseh izdelovanje sukna in platna še ohranjeno, je namenjeno skoraj izključno hišni opremi in le še ponekod posameznim kosom delovnih oblačil.

Navedene družbene in gospodarske spremembe pomenijo dovolj močan sklop vzrokov, ki so izzvali po sredini 19. stoletja očitnejše spremembe v noši slovenskega kmeta in dali podlago za nadaljnje oblikovanje kmečke noše, kakršna se nam predstavi v obravnavanem obdobju.

V času po prvi in drugi svetovni vojni se je oblačilna omika slovenskega kmeta na splošno zelo dvignila. Na vas so nenehno vdirala nova spoznanja, ki se kažejo v vseh oblikah kmečkega življenja, torej tudi v kmetovi noši. V vedno večji meri vplivajo na oblačenje vedno številnejši tuji in domači modni časopisi ali vsaj nasveti v nekaterih tedanjih časnikih. Stan izučenih ali največkrat samouških krojačev in šivilj na podeželju se nekako vse do druge svetovne vojne povečuje.

Največkrat šivajo prvi ali vsaj spretnejši boljše, praznje obleke, drugi pa vsakdanje, delovne. Po posameznih vaseh se nadalje razlikujejo celo šivilje, ki šivajo obleke samo za vaško elito, »gruntarje«, drugi pa nosijo oblačila v delo k tako imenovanim »navadnim mojškram«.

Izseljenci, zlasti pa zdomarji, vnašajo zlasti v zadnjih letih v kmečko nošo vedno nove in nove poteze. Medtem ko so še nekaj let po prvi svetovni vojni zahajale na naše podeželje iz tujine, največkrat iz Amerike, le poročne obleke, pošiljajo ali prinašajo v zadnjih letih nekajletni zdomarji domov najrazličnejše praznje in delovne obleke ter perilo.

Mimo tega pa opazamo, da se na splošno nenehno izboljšuje tudi kmetova življenjska raven, ki obenem s povečanimi stiki s svetom in njegovo od dne do dne večjo razgledanostjo spreminjajo kmetov odnos do oblačenja in vplivajo na vedno hitrejšo prevzemanje sodobnejših potez oblačenja. Zato si v zadnjih letih sledijo spremembe v noši od dne do dne hitreje, razločki v oblačenju v mestu in na deželi, zlasti pri mlajših, praznično opravljenih ljudeh pa se vedno bolj zabrisujejo ali pa jih ponekod že sploh ni več opaziti. Nedvomno pa način kmečkega življenja tudi danes, tako kot v preteklosti, narekuje določene razločke in značilnosti v oblačenju kmetov, o čemer nas želi poučiti tudi pričujoča razstava.

V sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja se je kmečka noša skoraj na vsem slovenskem ozemlju spremenila v tolikšni meri, da ne moremo več govoriti o posameznih pokrajinskih oblačilnih tipih, kakršni so bili značilni še za sredino 19. stoletja, temveč le še o manj ali bolj poenotenem načinu oblačenja. Predvsem v praznjo nošo, ki je tudi še danes glede prevzemanja sodobnejših oblačilnih potez vodilna oblika noše, neprestano zahajajo značilne modne oblike, dasiravno z večjo ali manjšo zamudo, ki je tudi na deželi še vedno prisotna pri posvajanju novejših in splošnejših modnih potez.

V okviru enotnejšega oblačenja pa so se oblikovale v obravnavanem obdobju po nekaterih območjih specifične oblike noš, največkrat po zgledu starejše praznje noše. Ljudje jih

Noša v obravnavanem obdobju

oblačijo večinoma za posebne priložnosti, ki imajo največkrat slovesnejši značaj, ponekod pa so del vsakdanje splošno vaške, drugod pa spet zamudniške noše. Tako so na prehodu v 20. stoletje oblačili le še posamezni starejši ljudje v odročnejših vaseh vsaj po kroju enako nošo, kakršna je bila v navadi še sredi preteklega stoletja. »Po starem« opravljene ljudi, kot poimenujejo še danes na podeželju omenjeni zamudniški način oblačenja, pa bi po drugi vojni lahko prešteli na prste. Tudi tedaj so bili to starejši in konservativnejši ljudje, ženske ali moški.

Tako so oblačila iz domačega platna, ki ga ob koncu 19. stoletja zamenjuje predvsem za praznje dni belo bombažno blago, nosili v posameznih belokranjskih vaseh, med katerimi se najpogosteje omenjajo Predgrad, Vinica in Adlešiči, nekako do prve svetovne vojne. Prav posamezne stare ženske so se tako oblačile za nedeljo in delavnik še pred nekaj leti. Prav tako so po nekaterih belokranjskih vaseh (npr. Drašiči, Adlešiči) hodile ženske, pa tudi moški, opravljeni v belo, predvsem ob večjih cerkvenih praznikih. Vsaj za moško praznjo nošo v Adlešičih, krojeno iz domačega platna po sodobnem kroju, pa lahko trdimo, da so na njeno izoblikovanje vplivali v letih po prvi svetovni vojni narodopisno zavzeti prosvetni delavci v času svojega službovanja v navedenem kraju.

Vmes pa opazujemo, da so še pred prvo svetovno vojno ponekod v Beli krajini oblačile starejše, pa tudi mlajše ženske nošo, ki pomeni z belimi krili in temnejšimi bluzami ter predpasniki, krojenimi iz črnega klota ali modre tiskanine, značilen prehod od bele k temni noši. Samo starejše ženske so se v Poljanski dolini tako oblačile še v tridesetih letih, prav posamezne pa še kasneje.

Podobne oblike noše smo lahko ugotovili tudi v drugih območjih nekdanje splošne bele noše, zlasti v onih prekmurskih vaseh, ki so blizu madžarske ali hrvatske meje. Mimo tega pa so se tudi tukaj, za primer navajamo Nedelico pri Turnišču, izoblikovale specifičnejše oblike praznje noše, ki jo je še pred desetletjem pri starejših nosilkah sestavljala svetla ruta, obi-

čajno bela ali svetlejša bluza, temno krilo in predpasnik svetle barve do pasu, največkrat s čipkami.

Med območji, kjer so se starejše oblike slovenske kmečke noše iz sredine 19. stoletja v celoti ali pa delno predrugačene ohranile prav do današnjih dni, zavzemata posebno mesto Brnica v Ziljski dolini in Rateče v Zgornjesavski dolini. Tako se v Ziljski dolini fantje in dekleta oblačijo za štehanje v nošo, kakršna je bila v navadi še sredi preteklega stoletja. Običajno so to starejše, podedovane in skrbno hranjene noše, z nekaterimi novejšimi dodatki, kot so ruta namesto belega in nagubanega pokrivala, »pintel« imenovanega, trakovi v slovenskih nacionalnih barvah itd. V Ratečah pa so se predvsem ženske, pa tudi moški, za večje cerkvene praznike oblekli »po ratešk«, prav tako sledeč starejši oblačilni tradiciji z nekaterimi novejšimi spremembami, v nasprotju z oblačenjem »po gosposk«, ki na celotnem slovenskem ozemlju prav tako označuje modernejše oblačenje.

Pomembno mesto ima v nekaterih območjih in vsekakor le pri delu kmečkega prebivalstva tudi narodna noša. Že v dobi taborov, ki zajame tudi kmečko prebivalstvo, so se taborskih zborovanj v Ljutomeru, Vižmarjih, Goriških Brdih, v Dolini pri Trstu in drugod udeleževali tudi kmetje v narodnih nošah. V takšni, funkcijsko in največkrat tudi že oblikovno, zlasti na prehodu v 20. stoletje, spremenjeni starejši kmečki, večinoma pražnji noši, so tudi kmetje nedvomno skušali navzven manifestirati svojo nacionalno pripadnost. Nadalje oblačijo narodno nošo po nekaterih gorenjskih vaseh (okoli Kamnika, Kranja, Domžal), v delu Dolenjskega, Štajerskega in Primorskega (okoli Trsta) zlasti med obema vojnoma za večje cerkvene praznike, kot so velikonočno vstajenje, telovo, vaško žegnanje, birma itd. Prav tako se tudi posamezni kmetje udeležujejo pred drugo vojno vsesokolskih zletov in evharističnih kongresov oblečeni v bolj ali manj verno rekonstruirane ali starejše noše. In končno se starejše in mlajše kmečke ženske pa tudi moški v zadnjih letih vedno pogostejše udeležujejo v narodni noši različnih turistično-zabavnih prireditev.

Predvsem z nekaterimi dopolnili, ki so jih kmetje dodajali sicer bolj praznji obleki, pa so zlasti med obema vojnama, tako moški kot ženske, dajali tudi zunanji poudarek nekaterim slovesnejšim opravilom. Tako so si predvsem po Gorenjskem grabljice privezovala bele predpasnike, največkrat okrašene s čipkami. Tako kot danes so se kmečka dekleta in žene, kadar so šle grabit, tudi včasih na splošno malo boljše oblekle, kot pravijo. V Podkorenu so predvsem za to priložnost oblačile »dečlo«, ki je bila med obema vojnama v navadi tudi po drugih območjih, navadno za nedeljske popoldneve.

Z belim predpasnikom so se opasali tudi kosci v nekaterih bolj goratih alpskih predelih. Najpogostejše dopolnilo moški opravi ob košnji pa je bil šopek za klobukom, ki ga je podarilo fantu njegovo dekle ali pa domača dekleta, kjer so kosili. Prav tako so si privezali bele predpasnike tudi fantje, ki so streljali na Veliko noč v hribih nad Tržičem. Čeprav v precej manjši meri kot pred vojno, pa so navadno dekleta krasila s šopki cvetja nabornike; ti so si jih obešali po prsah, rokavih in klobukih. Šopki svežih ali pa umetnih cvetlic so končno tudi še danes pomembno dopolnilo svatovski noši in svatbenemu pozvačinu.

Po vsej Sloveniji pa se tudi kmečki otroci, kot ponekod odrasli, šemijo v razna stara ali nova šemska oblačila v času pusta.

Navedene oblike noš, ki bodisi v celoti ali posameznostih nadaljujejo oblačilno tradicijo približno iz sredine 19. stoletja ali pa so krojene po sodobnejših krojih in imajo dodatke za posamezne svečanejšje priložnosti, pa se povsod razvijajo v okviru vaške skupnosti, ki sicer sledi v oblačenju modnim potezam obravnavanega obdobja. Takšna, splošnejša in enotnejša noša ima ob koncu 19. stoletja do danes naslednjo podobo.

Kmečke ženske vseh treh, nekdam po noši jasno med seboj ločenih oblačilnih območij — vodijo seveda gruntarice, ki tekmujejo z vaškimi krčmaricami in trgovkami — so začele na splošno proti koncu 19. stoletja posnemati pri svojih praznjih oblačilih mestno, v pasu do skrajne meje stisnjeno linijo, ki

Ženska noša

so jo podobno kot bidermajersko opravljene meščanke dosogle s tem, da so si oblačile steznike. Zato so bila nekatera krila in vrhnje bluže, ki so največkrat veljale tudi kot jope, v pasu skoraj nepojmljivo ozko krojene. Z drobno v pasu nagubanimi krili na zadnjem stanju so posnemale tudi nekatere kmetice meščanska krila z vlečko. Po modi prve polovice 19. stoletja so bila nadalje krojena tudi krila z naborki in pri posameznicah tudi z obroči, všitimi v spodnji rob krila. Seveda so le ob nedeljah in praznikih, ko so šle k maši, oblačile tako razširjena krila samo tiste, ki so stregle svoji želji po košatejšem in modernejšem videzu. Nedvomno pa so bila, kot poudarjajo tudi stari ljudje, tako krojena krila za kmečke poti in ozko grajene cerkvene in hišne duri zelo neprimerna.

Krila revnejših so bila manj nagubana, z manjšimi naborki ali pa sploh brez njih. Ene kot druge pa so si skoraj do peta segajoča delovna krila, zlasti če je bilo slabše vreme, spodrecovale s posebnim trakom ali kar s predpasnikom.

Na pomenu še nadalje pridobivajo v času pred prvo vojno spodnja krila. Saj je bil od njihovega števila — povprečno so jih ob nedeljah oblačile po tri, marsikatera pa tudi po več, odvisen videz zgornjega krila in končno celotne postave, ki je morala biti po tedanjem modnem in na kmetih za več desetletij osvojenem okusu od pasu navzdol čimbolj košata. Podobno kot mestne ženske tudi kmetice k maši grede nekoliko privzdignejo gornja krila z namenom, da se izpod njih pokažejo spodnja, ročno ali tudi že strojno vezena na spodnjem robu, šivana z naborki in obšita s širšimi ali ožjimi čipkami. Nedvomno so skušale premožnejše ženske tudi po tej strani izpričevati svojo premoženjsko raven. Male kmetice in bajtarice jih seveda posnemajo po svojih denarnih možnostih, bolj ali manj okrašena krila v muzejskih zbirkah in na terenu nam to tudi zgovorno potrjujejo.

Tako bogate kot revne pa so vsaj že v sredini tridesetih let, kot je še danes navada, najprej ob nedeljah, potem pa tudi za vsak dan začele oblačiti ohlapnejša in nekaj krajše krojena krila, nemalokrat po tedanjem modnem okusu tudi že združe-

na z gornjim delom. V njih se najpogosteje in najprej predstavijo neveste, svatovke in birmanske botre, končno pa zaidejo v splošno nedeljsko in delovno nošo.

V primerjavi s poprejšnjimi, največkrat do peta krojenimi krili, se krila skrajšajo nekako do sredine meč, pri starejših tudi manj. Prav dolžina kril pomeni vse do danes tudi na deželi očitnejši razloček med nošo mladih in starejših. Ponekod pa so tudi posamezna kmečka dekleta v zadnjih letih začela nositi maksi krila ob praznjih dneh.

Proti koncu 19. stoletja, ko so tudi bolj staromodne ženske opustile špenzerje, so postale nekoliko daljše, čez pas segajoče jope najbolj splošno in priljubljeno žensko oblačilo. Za hladnejše dni so bile krojene enako kot krila iz debelejšega volnenega in polvolnenega blaga, za letne dni pa iz bombaževine. Priležno krojena »šlabanka« je obenem z dolgim in precej nabranim krilom na modrc ali brez njega še vse do druge svetovne vojne značilno oblačilo Ratečank, opravljenih za večje praznike. Enako krojene jope so vsaj še pred desetletjema k dolgemu krilu oblačile tudi stare ženske v Podjurski in Ziljski dolini.

Plašči so se na splošno uveljavili predvsem za zimske in nedelovne dni na našem podeželju pri kmeticah šele po drugi vojni, vendar hodijo tudi še danes posamezne starejše ženske raje oblečene v daljše jope, tako na Štajerskem, v Beli krajini in v Prekmurju. Prav tam pa se stare žene po predvojni šegi ob hladnejših delovnih dneh rade ogrinjajo v velike volnene rute, kadar odidejo k jutranji maši, pa v bližnji trg ali okoli doma po opravkih. Ogrinjalne rute so postale priljubljene na vsem slovenskem ozemlju že na prehodu v 20. stoletje in so se splošneje obdržale vse do tridesetih let. Na jugozahodu Primorskega so po tem času začele ogrinjati kvačkane rute, »fačole, pelegince«, najprej ob nedeljah, v zadnjih dveh desetletjih pa nadomeščajo imenovane rute samo še ob delovnih dneh toplejša vrhnja oblačila. Kvačkani facoli so zlasti po Istri in na Krasu ponovno prišli v splošno modo prav v zadnjih letih, ko si jih na hitro ogrinjajo ženske pozimi ob

delavnikih, pa tudi nedeljah, ko stopajo iz hiše ob mrzlih dnevih in burji, ko skočijo po opravkih, k sosedi ali tudi v bližnjo trgovino.

Ob koncu 19. stoletja so prišle tudi v kmečko modo za praznje dni scela krojene obleke. Oblačile so jih predvsem ženske po Goriškem, v drugih pokrajinah pa so jih oblačile zvečine le za poroko poleg že omenjenih dvodelnih krojenih oblek. Medtem ko so nosile Primorke še na prehodu v 20. stoletje obleke z rokavi krojene iz svetlejših, vzorčastih blagov, so se ženske na Gorenjskem in v bližnji ljubljanski okolici za poroko in praznike rade oblačile v obleke umirjenih barv. Zelo priljubljena za nevesto in svatovsko teto je bila prav v ljubljanski okolici in ponekod na Dolenjskem in Gorenjskem črna barva obleke. Tako oblečene so si po starejši šegi dajale na glavo pečo iz tila, zavezano na petelinčka. Goričanke pa so si pečo polagale na glavo tako, da sta oba konca visela prosto po prsih. Prav tako so se s pečami pokrivala še ob koncu stoletja vse starejše ženske na Kobariškem in v Trenti. V zadnjem času si zavezujejo peče pod brado edinole posamezne starejše ženske, ki prihajajo k nedeljski maši v Vitanje z južnih obronkov Pohorja. To pa je tudi edino območje v Sloveniji, kjer se je od starejše noše sem ohranilo belo vezeno pokrivalo.

Najbolj splošno delovno in praznje pokrivalo, ki ga nosijo na Slovenskem kmetice že od časa, ko so opustile druga pokrivala, so raznobarvne rute iz bombažnega, volnenega in svilenega blaga. Po številu rut so se v začetku stoletja celo razločevale premožnejše od revnejših, ki so premogle največ pol ducata rut, imovitejše pa tudi po štiriindvajset. Ruta je še danes edino delovno in praznje pokrivalo kmečkih žensk, razen mlajših, ki hodijo poleti večinoma že razoglave, razen ob hudi pripeki na polju in ob strojni mlatvi, ko se zelo praši. Pri starejših ženskah, ki imajo ruto vedno na glavi — razen ponoči, ko gredo spat — opazimo, da ob nedeljah še vedno raje posegajo po svetlejših rutah. Za razliko od ostalih pokrajin nosijo ponekod na Primorskem starejše ženske v zadnjih deset-

letjih navadne temne, še pogostejše pa črne rute k značilni črni opravi. Črna ruta je povsod na Slovenskem tudi najbolj viden kos žalne noše.

Rute zavezujejo podobno kot peče na razne načine, ki ustrezajo delovnim in praznim ter mrzlim in vročim poletnim dnevom. Na splošno so starejše ženske, razen v delu Primorskega, zavezane pozimi in poleti pod brado, mlajše pa si zlasti poleti zavežejo ruto nazaj, pod trikotnim vogalom ali nad njim. Tako nekdanj kot tudi še danes si stare ženske polagajo ponekod rute na glavo na razne načine.

Pražnje pokrivalo starejših žensk po Kobariškem in Bovškem je bila vsaj do nedavnega prosto na glavo položena ali pod vratom zavezana podolgovata šerpa. Pod brado zavezane ali samo prekrižane šerpe so bile v modi pred vojno tudi po Gorenjskem, prav tako k nedeljski obleki.

V slovenski kmečki ženski noši, razen po Koroškem in v delu Štajerskega, klobuki niso bili nikdar v navadi. Predvsem v poletni vročini pa so jih vsaj do nedavnega pokrivala navadno kar preko rute posamezne ženske v Podjurski in Ziljski dolini. Okrog doma, pa tudi na polje so ženske tudi še proti koncu 19. stoletja splošneje hodile bose. Še za dvajseta leta našega stoletja imamo na voljo pričevanja za Trento in Brkine, da so tam ženske celo ob nedeljah, ko so šle praznično oblečene k maši, hodile do cerkve bose, nato pa so pred cerkvijo obule čevlje. Revnejše ženske na Pohorju so prav tako še med prvo svetovno vojno preobuvale cokle šele pred cerkvijo. Danes bosonogih kmetic skorajda ne vidiš več, marsikatera kmečka gospodinja pa zlasti ob poletnih dnevih samo zavoljo lažjega hoje sezuje čevlje. Iz enakega razloga, ne pa zavoljo pomanjkanja obutve, hodijo bosi naokrog tudi nekateri otroci. Fotografije, nastale pred prvo vojno in tudi še po njej, pa nam obenem z uстным izročilom potrjujejo, da so otroci revnejših kmetov prihajali bosi v šolo še v poznih jesenskih dnevih.

Cokle, ki so bile priljubljeno žensko in moško delovno obuvanje v obravnavanem obdobju predvsem v goratejših predelih Gorenjskega, v Trenti in na Pohorju, kjer so jih nosili okrog

doma, predvsem pa za v hlev k živini, se v zadnjih letih precej opuščajo. V letih po drugi vojni tudi v navedenih območjih enako kot drugod raje obuvajo za manj snažna opravila stare ponošene čevlje. Glede tega ni razločkov med revnejšimi in premožnejšimi.

Nižji škornji, kakršne so obuvale ženske k starejši noši v Prekmurju, so bili v navadi še konec stoletja. Kupovali so jih v Čakovcu. Splošno pa so se razširili po Sloveniji nekako po prvi vojni priležni, nekaj kasneje pa tudi že ohlapnejši visoki čevlji na vezalke iz usnja ali sukna za praznje dni, ki so jih izdelovali bodisi domači čevljarji ali pa večji čevljarski obrati.

Okoli leta 1910 so mimo tega zašli tudi v kmečko nošo lažji »štafletni« čevlji z elastiko ob straneh. Sprva so jih obuvale samo premožnejše za praznje dni, kasneje pa tudi druge. Nizki čevlji so danes splošnejše žensko obuvalo. Nizke čevlje s petami obuvajo ob nedeljah le mlajše ženske. V zadnjih letih so postali priljubljeno letno in zimsko delovno obuvalo gumijasti škornji. Po Beli krajini pa še tu in tam nosijo starejše ženske okoli doma iz domače volne pletene in z usnjenim podplatom podplatene »črape« (Predgrad) ali »kopice« (Adlešiči), pred vojno pa so z njimi enako kot moški hodile ponekod tudi v cerkev. Domačega dela so tudi iz volne pleteni in z usnjem obšiti rateški »žoki«, kakršne še nosijo starejše ženske doma in okoli doma.

V obravnavanem obdobju že precej prevladujejo predvsem za nedelje kupivne nogavice bele, črne in tudi že rjave barve. Nekaj let po prvi vojni obuvajo ženske tudi pisane nogavice, v Poljanski dolini v Beli krajini progasto belo rdeče pletene. Delovne nogavice pa so bile največkrat kratke in domačega dela, volnene pa tudi bombažne.

Predpasnike, krojene na pas, so si ženske tako za praznje kot za delovne dni privezovala precej splošno še v dvajsetih letih. V današnji kmečki noši opazimo predpasnike le še pri delovno opravljenih kmečkih ženskah, ob nedeljah pa si jih opasujejo le še nekatere starejše ženske na vzhodnem Štajerskem in v Prekmurju, ko gredo k maši ali po opravkih v bližnji trg. Beli

predpasniki, ki so si jih po šegi preteklega stoletja opasovale žanjice in grabljice, so danes še vedno dopolnilo kuharicam na svatbah in ženskam, kadar mesijo kruh, običajno kar povrh delovnega predpasnika.

V eno ali dve kiti spleteni lasje so bili še od prejšnjega stoletja sem najbolj splošna ženska pričeska. Poročene in starejše so si jih na razne načine polagale na glavo, mlada dekleta pa so jih nosila navadno prosto spuščene. Vendar je v zadnjih dveh desetletjih prišlo v navado, da nosijo kite le še deklice približno do 14. leta, po tem času pa se ostrižejo in si največkrat — čez nekaj let — začnejo lase kodrati ali pa jih puščajo prosto spuščene.

V obravnavanem času je bilo nošenje nakita, predvsem uhanov, kar splošno v navadi. Zlasti do druge svetovne vojne je bila navada, da so že majhnim deklicam vtaknili v ušesa uhanke, ki so jih darovali botri ob krstu ali birmi. V zadnjih letih so mlajše uhanke prenehale nositi, ob delavnikih in praznih dneh pa jih še vedno precej pogosto nosijo ženske srednjih let. Na Primorskem, zlasti v okolici Trsta in Kopra, so postale za praznje dni v zadnjih letih zelo priljubljene zlate verižice, ogrlice in sponke, ki jih prav tako navadno darujejo botri.

Spodnje žensko perilo dobiva v obravnavanem obdobju vedno večjo veljavo. Že omenjena spodnja krila, ki jih je začela ukinjati moda ohlapneje krojenih oblačil v tridesetih letih, so ob nedeljah rabila košatejšemu videzu, v zimskem času pa toploti, kar velja še posebej poudariti za dvojne in z vato podložene »bateranke«. Nekaj čez pas segajoče spodnje srajce so vse do tridesetih let, ko jih začenjajo zamenjavati daljše brezrokavne ali z rokavi krojene spodnje srajce, prav tako značilno oblačilo tega časa. Šele po vojni jih splošneje začnejo pri mlajših ženskah izpodrivati kupljene kombineže. Starejše ženske pa še vedno raje oblačijo omenjene srajce domačega dela, ki pogosto veljajo tudi za spalne srajce. Končno so si z veliko težavo začele po prvi svetovni vojni utirati pot med žensko kmečko prebivalstvo zadaj preklane hlače »hlače na smeh«, kot jim še danes pravijo. Sprva so jih ženske naskrivaj sušile

ali pa so jih oblačile le na poročni dan. Posamezne starejše ženice še danes zatrjujejo, da se jim zdijo hlače neprimerne za nošnjo in so zato raje brez njih.

O poenotenju kmečke moške noše najvidneje govorijo dolge, temne hlače, ki so jih začeli nositi v zadnjih desetletjih 19. stoletja po celotnem slovenskem ozemlju, najprej za praznje, potem pa tudi za delovne dni. Čeprav so si glede kroja kmečke hlače in hlače mestnih ljudi v osnovi enake, opazamo vendarle manjše razločke: kmečki moški, razen mlajših, še vedno raje nosijo enakomerno široko krojene hlače, v odročnejših in predvsem hribovitejših krajih pa so se tako oblačili vsaj še pred leti mladi fantje. Nadalje starejši kmetje ne posvečajo ob praznjih dneh hlačnim robovom večje pozornosti. Hlače, prinesene od krojača, oblačijo po več let ob nedeljah in jih večinoma takoj, ko se vrnejo npr. od maše domov, zamenjajo s slabšimi. Kratke hlače za vroče poletne dni so si šele po zadnji vojni utrle pot na naše podeželje. Nosijo pa jih ob delavnikih še vedno le mlajši moški, pa še ti raje posegajo po dolгих, ker menijo, da so za kmečka dela primernejše.

Delovne in praznje srajce enotnejšega kroja so bile še do druge svetovne vojne navadno bele ali vsaj svetle barve. Zlasti stari kmečki možakarji tudi še danes tako ob nedeljah kakor tudi ob delavnikih običajno nosijo bele srajce. Mlajši in moški srednjih let pa za delavnike oblačijo bolj praktične, tovarniško izdelane raznobarvne srajce. Iz modrotiska krojene srajce so nosili v Vitanju in v okolici ob delavnikih, omenjajo pa jih tudi v Ljutomerskih goricah.

K praznji, nedeljski obleki pa tako kot po mestih tudi kmečki moški zavezujejo kravate že nekaj desetletij.

Nošenje telovnikov, ki se je do danes obdržalo le še pri starejših možakih tako za delavnike kot tudi praznike, pa nedvomno izpričuje v današnji kmečki noši staromodnejši način oblačenja.

Daljši suknjiči, ki so jih krojili v odročnejših krajih še proti koncu 19. stoletja iz trpežnega domačega sukna in raševine — danes jih nosijo le še posamezni kmečki gospodarji na južnem

Moška noša

Pohorju — po tem času pa iz kupljenega industrijskega blaga, so za hladnejše dni tudi še danes najbolj splošno in kmečkemu delu primerno oblačilo. Suknje oblačijo le ob nedeljah, navadno pa kadar gredo po opravkih v mesto ali trg.

Temni klobuki, pri starejših moških v poletnem času tudi slamniki, so še vedno najbolj razširjeno moško pokrivalo ob delavnikih in nedeljah, pa za razne svečane priložnosti. Mlajši pa hodijo v zadnjih letih vedno pogostejše razoglavi, ponekod so priljubljene tudi kape s ščitniki.

V nasprotju z ljudmi po mestih nosijo starejši kmečki moški klobuk vedno na glavi in ga odložijo le ponoči, ko gredo spat, in pri mizi, ko sedejo k jedi.

Polvisoki škornji so bili poleg čevljev na vezalke še na prehodu v naše stoletje splošno moško obuvalo. V zadnjih desetletjih obuvajo starejši moški večinoma le še čevlje na vezalke, za bolj umazana in težja dela pa tako kot drugi že nekaj let sem gumijaste škornje. Premožnejši in mestom bližji kmetje so do druge svetovne vojne obuvali, podobno kot ženske, štafetne čevlje predvsem za praznje dni. Nizke čevlje nosijo tudi danes predvsem mlajši, poleti ob nedeljah pa tudi nekateri starejši moški.

Nizke kot visoke čevlje so izdelovali povsod po Sloveniji do konca 19. stoletja za kmečke potrebe domači čevljarji, po kopitu, ki je bilo za obe nogi enako. Po tem času, ko sicer še vedno obratujejo domači čevljarji, pa so začeli vdirati tudi na naše podeželje tovarniški čevlji, ki so v zadnjih desetletjih do neke mere poenačili nošnjo moških obuval po vsej Sloveniji. Tako kot v ženski delovni noši pa so bile vse do nedavnega tudi v moški noši v že omenjenih hribovitejših območjih priljubljeno obuvalo cikle.

V čevlje obuvajo moški vse do prve svetovne vojne, pa tudi še po njej najpogostejše platnene ali druge krpe. Mimo »fuzeklnov« pa nosijo zlasti ob zimskih dneh iz domače volne pletene ali pa tudi kupljene nogavice, ki so danes splošneje v navadi.

Od konca 19. stoletja so se kmetje navadno strigli na kratko »na krtačo« ali »na pisker«. Kratko pristrižene lase — strižejo

tudi še danes precej pogosto priučeni iz domače vasi — imajo tudi še danes starejši moški. Med mlajšimi se je že pred desetletji začela uveljavljati valovita pričeska, za praznike namazana z dišečo kremo. Med mladimi so se v zadnjih letih tudi po kmetih, velikokrat proti volji staršev, uveljavile tako kot po mestih dolge pričeske, v manjši meri tudi brade.

Moda privihanih brkov, ki se je od konca 19. stoletja razširila po vsem slovenskem ozemlju, se je do danes ohranila le še pri starejših moških.

Prav tako se je od starejše noše v začetku stoletja ohranila le še noša ovratnih rut, ki so si jih zavezovali fantje ob delavnikih k opravi, ki so jim hoteli dati slovesnejši poudarek, na primer h košnji.

Po svoji funkciji pomeni tudi danes predpasnik v moški noši izrazito dopolnilo delovni noši. Krojenega s prsnikom, najprej iz domačega platna, na prehodu v 20. stoletje pa tudi že iz modrega bombažnega blaga, srečujemo še danes ponekod na Gorenjskem, v Prekmurju in deloma na vzhodnem Štajerskem. Pred leti so nosili v nekaterih prekmurskih in vzhodnoštajerskih vaseh tudi do pasu segajoče predpasnike z belo vezenino na spodnjem robu.

Pražnje dopolnilo moški noši so bile žepne ure z verižico, kakršne so bile zelo v modi na prehodu v 20. stoletje. Zlate ure so imeli samo imovitejši, drugi pa srebrne. Revnejši takšnih ur največkrat niso imeli. Pri mlajših so danes precej v navadi zaplestne ure.

Od nakita nosijo še danes nekateri starejši moški po šegi 19. stoletja v enem izmed ušes uhan zavoljo razširjenega verovanja, da jih varuje pred glavobolom. Takoimenovane zlate »murčke« in »rinkce« pa so nosili največkrat le premožnejši. Prstanov, tudi poročnih, tako kot ženske, kmečki moški niso stalno nosili. Zlate, srebrne ali celo iz cenjenih zlitin, glede na premoženjsko stanje, so nosili le nekaj dni po poroki in ob večjih praznikih, kot je pri starejših tudi še danes v navadi. Mlajši poročeni moški imajo v zadnjih letih prstane že stalno na roki.

Istočasno s spremenjenimi kroji moških in ženskih oblačil se pojavljajo v kmečki noši tudi nove oblačilne snovi in druge barve oblačilnih materialov. Proti koncu 19. stoletja so praznja oblačila že povsod izdelovali iz industrijskega tekstilnega blaga. V tem času so kupovali tudi odročnejši kmetje za svoje obleke industrijsko blago. Iz domačega platna in sukna so krojili pri posameznih kmečkih gospodarstvih le še nekatere kose delovnih letnih in zimskih oblačil. S tem v zvezi je že na prehodu v 20. stoletje skoraj povsem zamrla produkcija domačega platna in sukna. Tako sta imela tkalec v Doliču in suknar v Vitanju, ki sta tkala platno in valjala sukno za bolj odročna in oblačilno bolj konservativna kmečka gospodarstva, sredi 20. stoletja le še malo dela.

Uporaba sintetičnega blaga je danes pri mlajših ljudeh že povsem običajna. Starejši ljudje pa še vedno raje oblačijo oblačila, krojena iz bombažnih in volnenih tkanin. Za praznja in delovna oblačila so v navadi tako pri moških kot pri ženskah od enotnejše noše naprej temnejše barve, pri starejših ženskah tudi z umirjenimi vzorci. Dekleta kupujejo v tem času tudi svetlejša oblačila in po zadnji vojni tudi blagove in oblačila živahnih barv. Značilna noša starejših žensk na jugozahodu primorskega ozemlja so črna, v pasu večinoma neprerezana oblačila z rokavi «veštalje».

Kmetje so kupovali blago za svoja oblačila zelo pogosto, še do druge svetovne vojne, na sejnih in v podeželskih trgovinah, kot je še danes precej v navadi. Ker je postal že v zadnjih desetletjih 19. stoletja kmet največji potrošnik industrijskega tekstilnega blaga, se je kmečkemu okusu prilagodila ne samo tekstilna, ampak tudi obutvena in klobučarska industrija. V vseh večjih mestih pa so tudi danes trgovine, kjer prodajajo blago, primerno okusu kmečkega kupca. Vendar lahko prav v zadnjih letih opazimo, da kupujejo blago v teh trgovinah le še starejši, revnejši in odročnejši podeželani. Drugi kupujejo blago v istih trgovinah kot mestni ljudje.

Delovne in praznje obleke so na splošno šivali domači vaški krojači in šivilje. Že na začetku našega stoletja pa so nosili

imovitejši šivat pražnja, predvsem poročna oblačila tudi v bližnja mesta in trge. Po drugi svetovni vojni je začela, čeprav počasi, vdirati tudi na naše podeželje oblačilna konfekcija, najprej s posameznimi kosi delovnih oblačil in s perilom, v zadnjem času pa posegajo predvsem mlajši tudi za pražnje dni po konfekcijsko izdelanih oblekah. Zlasti ženske poročne obleke hodijo kupovat tudi v tujino.

Tako kot nekdanj pa tudi še danes pletejo posamezne ženske v zimskem času kose zimskih oblačil (nogavice, rokavice, šale) iz domače ali pogostejše iz kupljene volne.

Nova, predvsem pražnja oblačila so približno do druge svetovne vojne kupovali kmetje le za večje cerkvene in vaške praznike. Za veliko noč, telovo in božič skoraj ni bilo mlajše ženske v vasi, ki ne bi imela nove obleke, da jo je potem čez leto oblačila za hladnejše ali toplejše dni. Premožnejše matere so kupovale svojim hčeram obleko še za vaško žegnanje. Navada kupovanja oblačil za določene praznike se je danes že skoraj opustila. Kmetje kupujejo blago za obleke in oblačila ob raznih priložnostih. Delovna oblačila se še danes obnavljajo tako kot pred desetletji deloma iz ponošenih pražnjih, deloma pa si dajejo kmetje delat nove obleke iz cenениh in trpežnejših vrst blaga. Veliko oblačil, namenjenih delovni noši, še danes, čeprav v manjši meri kot pred drugo svetovno vojno, pošiljajo kmetom na deželo njihovi sorodniki, ki so se preselili v mesto. Na splošno ugotavljamo, da tudi med delovnimi oblačili revnejših kmetov danes ne opazimo raztrganih, močno zakrpanih in ponošenih oblek.

Povzemamo: V obdobju po prvi, zlasti pa po drugi svetovni vojni se je zelo dvignila oblačilna omika slovenskega kmeta. Nenehno izboljševanje njegove življenjske ravni, večji stiki s svetom in njegovo kulturno osveščanje iz dneva v dan spreminjajo kmetov odnos do oblačenja in vplivajo na še hitrejšo prevzemanje sodobnejših oblačilnih potez. Vendar pa je za obravnavano obdobje glede prisvajanja sodobnejših potez upoštevati nekatere okoliščine, ki uravnavajo kmetovo oblačenje v okviru kmečkega stanu samega.

Nenehno prevzemanje sodobnejših oblačilnih potez, kmetovo soustvarjanje ter oblikovanje kmečke noše v zadnjem poldrugem stoletju ni potekalo povsem enakomerno. Odvisno je od nekaterih specifičnih okoliščin, ki imajo pri posvajanju novih načinov oblačenja obenem s kmetovim odnosom do oblačenja in soustvarjanja ter oblikovanja njegove noše velik pomen. Družbeno-gospodarski položaj nosilcev obleke, njihova starost in spol ter funkcija noše obenem z večjo ali manjšo trpežnostjo oblačilnih materialov zdaj v večji zdaj v manjši meri uravnavajo oblačenje slovenskega kmeta, sodelujejo pri kmetovem soustvarjanju in oblikovanju njegove noše.

Tudi za obravnavano obdobje lahko ugotovimo, da je premoženjsko stanje oz. bolj ali manj visoka življenjska raven pospeševala ali zavirala sodobnejše oblačenje, določevala število oblek, kakovost blaga in oblačilnih dodatkov. Premožnejši ljudje, ki prevzemajo, čeprav z določeno časovno zamudo, sodobnejše poteze, vodijo oblačilno omiko na vasi, istočasno pa vnašajo v celotni vaški način oblačenja vedno nove poteze. O premoženjskih razločkih, ki so v drugi polovici 19. stoletja in v prvih desetletjih 20. še nadalje uravnavali prisvajanje novjših načinov oblačenja, se lahko poučimo zelo nazorno pri sodobnih pisateljih in najbolj živo v ljudskem izročilu, ki venomer poudarja razločke v oblačenju, kvaliteti blaga in številu oblek med posameznimi premoženjskimi razredi. Vendar ljudje zelo pogosto pripominjajo prav za ta čas, da so tudi revnejši, namreč tisti, ki so se zaposlili kot hlapci in dekle pri premožnejših kmetih, imeli vsaj po eno ali dve praznji obleki iz boljšega blaga in sodobnejšega kroja. Zlasti neporočene deklet so velikokrat potrošile ves svoj zaslužek za praznjo obleko.

Večja razlika v oblačenju med premožnejšimi in revnejšimi kmeti se je v zadnjih letih precej zabrisala. S sezonskim delom ali z delno zaposlitvijo v industriji in drugod se je gospodarsko stanje nekdanjih malih kmetov in kajžarjev nedvomno precej izboljšalo, izenačilo, včasih pa celo preseglo kupno moč bogatega kmeta. Tako v zadnjem času na splošno opazujemo, da se prav deloma v tovarni deloma pa s kmetijstvom zaposleni

vaščani, ki vsak dan prihajajo v stik s trškimi in mestnimi prebivalci, skušajo v oblačenju zblížati z njimi, s tem pa še bolj neposredno kot nekdanj premožnejši kmetje vplivajo na oblačenje sovaščanov.

Ne toliko po staromodnejšem oblačenju kot po manjšem številu oblek in cenenem blagu ter bolj ponošenih oblačilih se še vedno razločujejo od premožnejših kmetov prav revni in ostareli kmetje.

Hitrejše ali počasnejše spreminjanje sodobnih oblačilnih potez je bilo in je deloma tudi še danes odvisno od geografskega položaja, od večje ali manjše oddaljenosti od mestnih središč, prometnih zvez, ravninske ali hribovske lege posameznih vasi. Na splošno izpričujejo podatki, da se noša spreminja veliko hitreje v bližini večjih središč in ob prometnih žilah kot v krajih, odmaknjenih od prometa ter od mestnih in trških središč. Medtem ko so sredi 19. stoletja ti vplivi še zelo očitni, spoznavamo za konec stoletja že manjše razločke. Z nadaljnjim povečanim razvojem mest in trgov, predvsem pa z ugodnejšimi prometnimi zvezami so se razlike v oblačenju med hribovskimi in ravninskimi prebivalci vedno bolj izenačevale. Ohranile so se le tam, kjer živijo ljudje v krajih, še vedno odmaknjenih od prometnih zvez (nekatero vasi v Beli krajini) ali pa v hribovitejših območjih (Pohorje, Cerkljansko). Skoraj simbol današnjega starejšega hribovca so poleg palice težki čevlji, s katerimi prihaja v dolino. Le-te najdemo poleg staromodnejših oblačil tudi pri hribovskih ženskah, kar vedno znova dokazuje, da zemljepisne okoliščine lahko vplivajo na oblačilne razmere. Ob tem pa spoznavamo, da se precej manjšajo razločki v praznji noši tistih kmetov, ki hodijo ob nedeljah v dolino k maši in se skušajo za to priložnost obleči tako kot dolinci. Seveda velja to le za mlajše ljudi.

Starost in spol prav tako vplivata na vnašanje sprememb v kmečko nošo. Za konec prejšnjega in prva desetletja 20. stoletja nam daje ustno izročilo številne podatke o razločkih v oblačenju med starejšimi in mlajšimi. Prav tako izpričuje tudi današnja kmečka noša, da se mladi ljudje, zlasti ob prazničnih

dneh, pa pri obisku mesta in trga, zvečine oblečejo že precej tako kot njihovi vrstniki v mestu, medtem ko starejši in ljudje srednjih let ob enakih priložnostih še vedno zaostajajo za mestnimi vrstniki.

Ugotovitve veljajo tako za kroje oblačil (daljša krila, suknjiči namesto plaščev itd.) kot tudi glede uporabe blaga. Mlada dekleta in ženske srednjih let na primer že nekaj let sem nosijo nogavice iz sintetičnih snovi, starejše le redko. Tudi pričesko si urejajo mlajše tako, kot je navada v mestu, starejše ženske pa nosijo največkrat še vedno kite spete na glavi in se pokrivajo z ruto. Spodnje perilo mladih deklet je v primerjavi s perilom starejših veliko ličnejše, večinoma kupljeno v trgovini. Stare ženske pa sploh najraje nosijo spodnje perilo domačega dela. Mlajši moški ne nosijo telovnikov, ki so pri starejših še zelo v navadi; mladi oblačijo športne srajce in hlače. Nadalje so stari možje vedno, razen v cerkvi in pri jedi, pokriti s klubukom, mladi fantje, razen hribovcev, ga nosijo precej redkeje ali pa sploh hodijo razoglavi.

Preden opredelimo spremembe v noši, ki jih je narekovala funkcionalna delitev, je treba omeniti še razločke v časovnem opuščanju in prizadevanju za prevzemanje novih oblik pri moških in ženskah, ki so bili mimogrede omenjeni že zgoraj. Z uveljavitvijo dolgih moških hlač, daljšega in krajšega suknjiča in preprosto krojene srajce se moška noša v osnovnem kroju od francoske revolucije ne spreminja več. Modnih sprememb so deležni le ovratniki, dolžina suknjičev, širina hlačnic, oblika čevljev, barve blaga ipd. V nasprotju z umirjeno linijo moškega oblačenja pa lahko pri ženskih ugotavljamo vedno nove spremembe v krojih, ker so ženske pač veliko bolj dovzetne za posnemanje novih modnih potez. Moški ostajajo v tem primeru nekoliko ob strani in izpričujejo že omenjeno oblačilno konservativnost.

Tudi v današnji kmečki noši opazamo, da sprejemajo ženske nove modne poteze hitreje kot moški. Vsekakor je treba ob tem upoštevati, da je trajnost moških oblek zavljo trpežnejšega blaga daljša. Povrhu je pri ženskah (ne samo kmečkih) veliko

bolj razvita želja, da bi ugašale na zunaj tudi z (novo) obleko. Delitev kmečke noše na delovno in nedeljsko, pražnjo ima pri vzpostavljanju splošnih oblačilnih razmer prav tako velik, če že ne največji pomen. Vpliv funkcionalne (namenske) delitve noše na praznično, delovno in običajsko nošo pa je seveda prav tako odvisen od ene ali vseh že navedenih okoliščin.

Načelno moramo ugotoviti, da je delovna noša v kroju in blagu konservativnejša od praznične. Pražnja noša pa je naprednejša oblika kmečke noše, bodisi zimske ali letne. Za drugo polovico 19. stoletja v virih sicer pogrešamo podatkov, ki bi opozarjali na razločke med delovno in pražnjo nošo. V ljudskem izročilu se pogosto navaja kot bistvena razlika med delovno in pražnjo nošo, da je bila še na prehodu v 20. stoletje delovna izdelana iz trpežnejšega, zato navadno domačega lanenega platna in valjanega sukna. Precej večja trpežnost nekdanjih domačih in na začetku tudi industrijsko izdelanih materialov, ki so jih kmetje izbirali za svoja delovna in pražnja oblačila, je nedvomno soodločala pri vnašanju sprememb v kmečko nošo. Saj pogosto omenjajo kmečki ljudje, da so nosili eno in isto suknjo, hlače, pa krilo in jopič tudi po trideset let. Za delovno obleko pa so uporabili oblačila starejših ljudi, darovana ali podedovana oblačila, pa seveda tudi lastna obnošena pražnja oblačila. Za zadnji dve desetletji pa lahko ugotavljamo, da si kupijo kmetje vsako leto vsaj po dve novi obleki, namenjeni delu. Edinole za težja in bolj zamazana opravila pa oblačijo močno ponošene in zakrpane obleke. Pri obnavljanju delovne noše pa opazamo, da gledajo kmetje predvsem na njeno praktičnost in trpežnost, ne toliko na modnost.

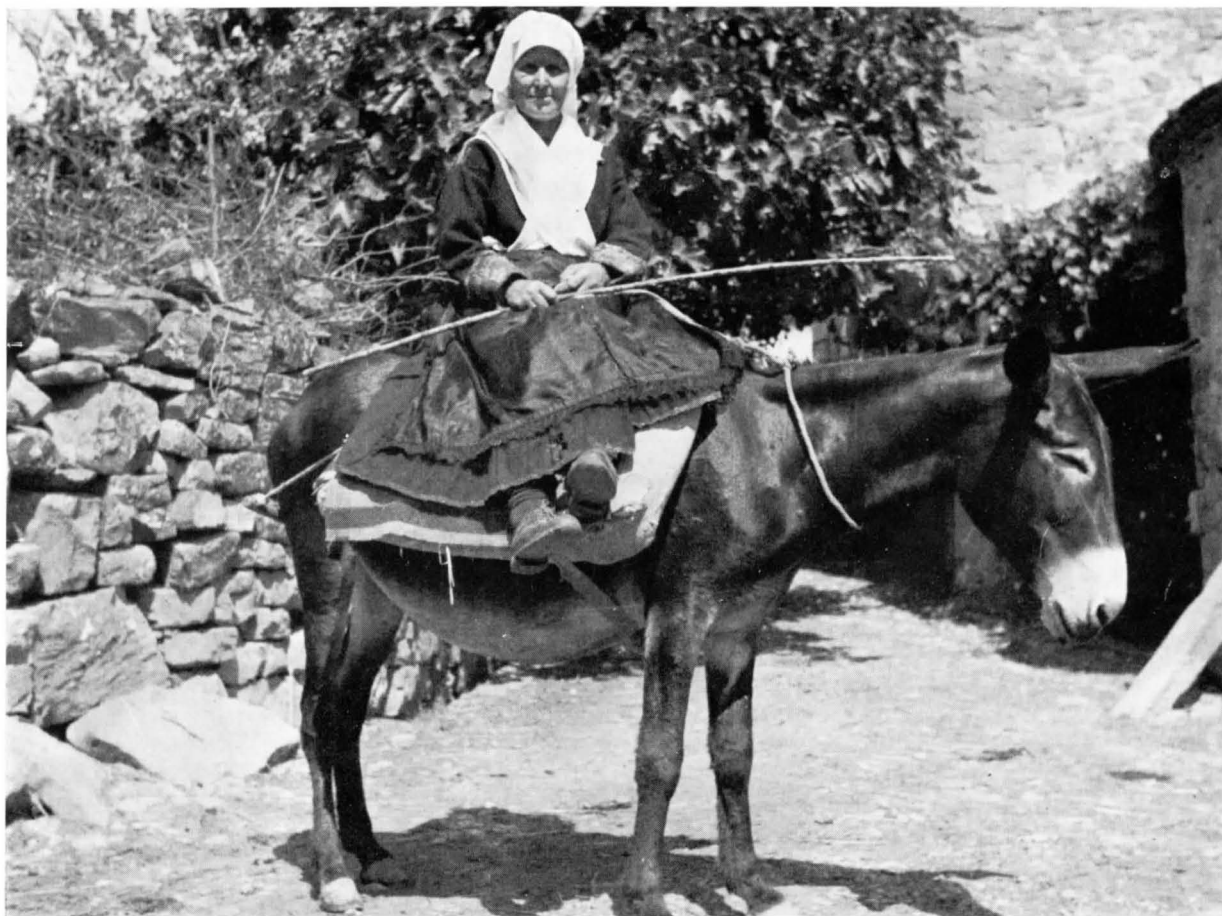
Omenimo naj še, da so med pražnjimi oblačili tudi na kmetih oblekli poročna oblačila, ki so bila v času izdelave nedvomno krojena po najsodobnejših merah, ki so vladale v določeni vaški skupnosti, ob nedeljah tudi po več let zapored in jih hranili za zadnji počitek. V času poroke sodobno krojena oblačila pa so bila pri starejših nosilcih nedvomno že zastarela. Kvalitetno in trpežno blago, ki so ga izbirali za takšne priložnosti, je določevalo dolgotrajnejše nošenje oblačil, kar po več desetletij.

V današnjem času pa tudi v kmečkih omarah skoraj ne najdeš več oblek, ki bi imele za seboj že dve desetletji ali več. Prav tako je tudi na kmetih ponehalo izposojanje oblek, tako birmanskih kot tudi poročnih, ki je bilo še med obema vojnama ponekod v navadi. Tu in tam si ženske še izposojajo krstno opremo dojenčkov. Marsikatera starejša in revnejša kmetica pa še pomni, da so mlajši otroci čakali starejše da so prišli od jutranje maše in nato obuli njihove čevlje. In končno je tudi na deželi ponehala nekdanja splošno razširjena navada, da so malim otrokom krojili precej večja oblačila in obuvala, z namenom, da bi jih čim dlje nosili.

Dr. Marija Makarovič

Besedilo v katalogu je pretežno povzeto iz knjige: Marija Makarovič, Slovenska ljudska noša, Ljubljana 1972, kjer so tudi navedene uporabljeni viri in literatura. Dodana pa so novejša spoznanja o slovenski kmečki noši na osnovi terenskih raziskovanj, ki so bila opravljena za pričujočo razstavo. Terenske zapiske hrani Slovenski etnografski muzej v Ljubljani.

Slikovna priloga

1. Na poti v Trst, Labor,
konec 19. stoletja
(rekonstrukcija)

2. Pražnja noša, Hudinja,
okoli 1900

3. Otroci bogatega kmeta
in lesnega trgovca v pražnji
noši, Motnik, okoli 1900

4. Pražnja noša
premožnejših kmetov,
Ribnica na Pohorju, konec
19. stoletja.

5. Pražnje oblečena družina
srednjevelikega kmeta,
Kašča, leta 1911

6. Rekruti, Florjan nad Gornjim gradom, med prvo svetovno vojno

7. Svatje, Gor. Suhadol, leta 1915

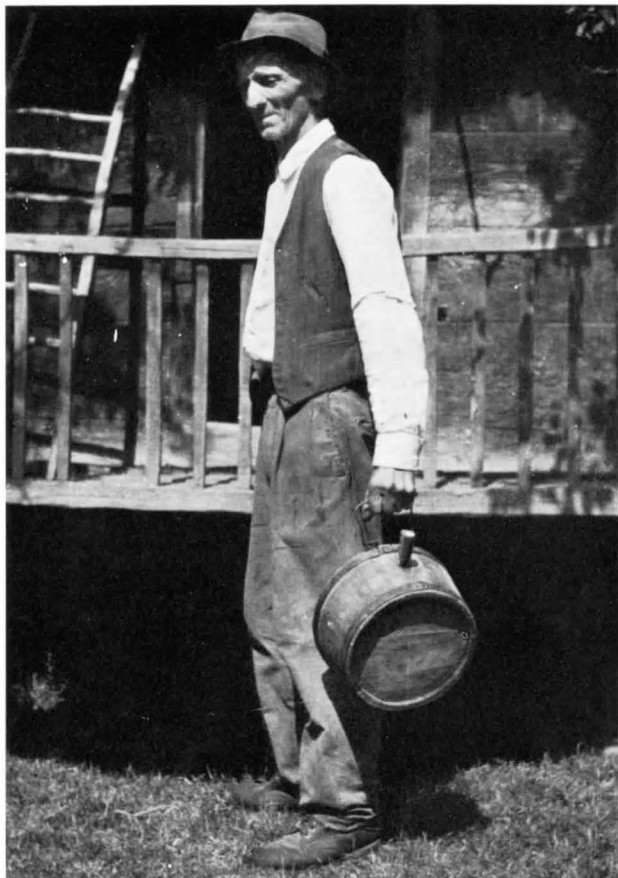

8. Delovna noša, Adlešiči, leta 1928

9. Nedeljska popoldanska noša, Rateče, leta 1919

10. Narodna noša, Kamnik,
okoli 1930

11. Delovna noša, Gradenc, leta 1957

12. Žanjica, Gabrk, leta 1955

13. Zakmašno opravljena,
Mačkovlje pri Trstu, leta 1967

14. Delovna noša, Hudinja,
leta 1963

15. Zakmašno oblečen, Sad,
leta 1950

16. Nedeljska noša,
Mačkovce, leta 1957

**Slovenska kmečka noša
od konca 19. stoletja
do danes**

Vodnik po razstavi

Razstavo je pripravila

Dr. Marija Makarovič

znanstveni sodelavec SEM

Tehnična ureditev in

oprema vodnika

ter postavitve razstave

Marjan Loboda

dipl. ing. arh.

Konservator

prof. France Golob

Preparatorja

Anica Perko

Albin Romih

Fotografije

Srečo Kolar in arhiv SEM

Založil Slovenski

etnografski muzej

za založbo **Dr. Boris Kuhar**

Tisk: Tiskarna Tone Tomšič

Ljubljana 1974

SLOVENSKI ETNOGRAFSKI MUZEJ LJUBLJANA

K E.01 A.11.02

SEM

1974

020060841

COBISS •